

Ondřej Cinkajzl

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

Americký historik Stanley G. Payne rozlišil čtyři nejběžnější způsoby, jakými se používá slova fašismus – jako pejorativum, jako označení takřka jakékoliv varianty nelevicového autoritářství, jako charakteristika původního italského fašismu a v neposlední řadě jako definovaný termín, který se vztahuje k fašismu jakožto společenskovědnímu konceptu.¹ Právě takové pojetí stojí ve středu zájmu předkládaného textu.

I přesto, že je fašismus předmětem zkoumání již od 20. let minulého století, uvedl Zeev Sternhell v roce 1976 svou dnes již klasickou analýzu ideologie fašismu konstatováním, že *zatímco v našem politickém slovníku není mnoho pojmů, jež by se těšily takové oblibě jako slovo fašismus, neexistuje zároveň příliš mnoho konceptů v komparativní politické terminologii tak nejasných a nepřesně vymezených*.² Tváří v tvář kakofonii různých teorií fašismu, jež existovaly v 60. a 70. letech, nešlo o nadsázku. Následující studie naopak argumentuje tím, že o více než tři desetiletí později můžeme hovořit o významném pokroku v této oblasti, a že pokud je termínu fašismus věnována náležitá pozornost, může být užitečným nástrojem zprostředkovávajícím poznání daného fenoménu. Není pochopitelně cílem pokoušet se o vyčerpávající sumarizaci veškerého dosavadního úsilí, ale spíše zdůraznit důležité tendence formující bádání. Zvláštní zřetel bude brán na genezi komparativních fašistických studií a jejich renesanci v 90. letech, spojenou se jménem Rogera Griffina, zejména s přihlédnutím k tomu, že nedávný vývoj v této oblasti není v České republice příliš známý.³

Hlavní obtíž a zároveň rozpor ve studiu fašismu tkví v tom, že existuje prakticky neomezené množství perspektiv, ze kterých lze na daný fenomén pohlížet. Historicky se tak již od úspěchu Mussoliniho v Itálii vyvinulo neobyčejné množství přístupů a teorií, jež byly nezdědkou výsledkem politického aktivismu spíše než uceleného výzkumu. Z těch, které dokázaly ovlivňovat celé generace badatelů se značným časovým přesahem do poválečného období, je třeba jmenovat dvě – marxistické paradigma vy-

1 PAYNE, Stanley G.: Commentary on Roger Griffin's „Fascism's new faces“. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*. Ibidem Verlag, Stuttgart 2006, s. 175.

2 STERNHELL, Zeev: Fascist Ideology. In: LAQUER, Walter (ed.): *Fascism: A Reader's Guide*. Penguin Books, Harmondsworth 1979, s. 325–406.

3 Protože studie staví na rekapitulaci vývoje konceptu fašismu, bude vždy odkazovat na první vydání dané knihy nebo článku, aby tak byla zdůrazněna posloupnost v historiografických diskusích. V případě, že studie bude pracovat s edicí či s pozdějším vydáním, uvede rok prvního vydání vždy v závorce.

cházející z dogmatické definice fašismu, přijaté na VII. kongresu Kominterny, a koncepci totalitarismu, jež zažívala svůj boom zejména v 50. letech v USA.

Definice přednesená Georgem Dimitrovem na VII. sjezdu Kominterny v roce 1935 označovala fašismus za *diktaturu nejreakčnějších [...] složek finančního kapitálu* a konstatovala, že *fašismus se pokouší zajistit masovou základnu pro monopolní kapitál*.⁴ Fašismus odsuzovala z perspektivy komunistické teleologie dějin jako vrcholně reakční a kontrarevoluční směr, jenž byl produktem zostřeného třídního boje a poslední fázi kapitalismu. Ačkoli definice navazovala na starší snahu z dvacátých let⁵ a nelze ji tak označit za zcela původní, byla zdaleka nejlivnější a až na několik výjimek formovala závěry následujících generací v celém východním bloku. Rigidita její formulace výrazně zužovala možnosti bádání a ani marxističtí historici na Západě, jejichž výzkum časem nabyl nepoměrně sofistikovanějšího charakteru, nikdy úplně nevyšli z jejího stínu.⁶

Druhým významným proudem ovlivňujícím poválečné bádání o fašismu byla teorie totalitarismu.⁷ I když nevznikala primárně jako teorie fašismu, představovala zejména v 50. letech převládající model pro jeho interpretaci. Ústředním postulátem byla existence širšího dějinného fenoménu, totalitarismu, jehož podstata spočívala v bezprecedentním a kvalitativně zcela novém ovládnutí všech sfér lidského života. Manifestací totalitarismu, od počátku stavěného do ostrého protikladu k hodnotám liberální demokracie, byl především sovětský komunismus a nacismus, omezeně pak fašistická Itálie. Italský fašismus byl sice považován za ideologii s totalitním nárokem, avšak neschopnou prosadit se do té míry, aby dokázala své cíle uskutečnit.⁸

4 GRIFFIN, Roger (ed.): *Fascism*. Oxford University Press, Oxford 1995, s. 260.

5 První pokusy o definici fašismu pocházejí z rezoluce Třetího výkonného výboru Kominterny z roku 1923 a z programu VI. kongresu Kominterny z roku 1928. Srov. GRIFFIN, Roger (ed.): *Fascism*, s. 260–262.

6 Podrobněji k vývoji marxistických interpretací fašismu například KERSHAW, Ian: *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*. Hodder Education, Londýn 2000, s. 47–68. Dále GRIFFIN, Roger (ed.): *International Fascism: Theories, Cause and the New Consensus*. Arnold Publisher, Londýn 1998, s. 42–45, 59–100; WIPPERMANN, Wolfgang: *Faschismustheorien: die Entwicklung der Diskussion von den Anfängen bis heute*. Primus Verlag, Darmstadt 1997, zejména s. 11–51.

7 Není cílem rekapitulovat na omezeném prostoru složité diskuse obklopující teorii totalitarismu. Pro základní orientaci DOBEŠ, Jan: *Totalitarismus mezi ideologií a teorií. Dějiny – teorie – kritika*, 2007, č. 2, s. 183–218. K různým aspektům teorie totalitarismu série sborníků BUDIL, Ivo T. (ed.): *Totalitarismus 1*. Filozofická fakulta Západočeské univerzity, Plzeň 2005; BUDIL, Ivo T. – ŽÍKOVÁ, Tereza (eds.): *Totalitarismus 2*. Nakladatelství Vlasty Králové, Ústí nad Labem 2006; BUDIL, Ivo T. – ŽÍKOVÁ, Tereza (eds.): *Totalitarismus 3*. Nakladatelství Vlasty Králové, Ústí nad Labem 2007; BUDIL, Ivo T. – ŽÍKOVÁ, Tereza (eds.): *Totalitarismus 4*. Dryada, Mníšek pod Brdy 2008; BUDIL, Ivo T. – ŽÍKOVÁ, Tereza (eds.): *Totalitarismus 5*. Dryada, Mníšek pod Brdy 2009. Dále publikace WIPPERMANN, Wolfgang: *Totalitarismustheorien*. Primus Verlag, Darmstadt 1997; LINZ, Juan: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, Boulder/Colorado 2000; BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán, Praha 2004.

8 Srov. ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. Schocken Books, New York 1951. Česky jako ARENDT, Hannah: *Původ totalitarismu I–III*. Oikoymenth, Praha 1996. Srovnání se zakládala především na podobnosti některých vnějších znaků – strukturálního násilí, masového stylu politiky a pronikání všeobjímající ideologie do soukromé morálky.

Ondřej Cinkajzl

Klasická teorie totalitarismu začala být z různých směrů zpochybňována od 60. let a i přes různé pokusy o její resuscitaci, s částečným úspěchem díky hlubší diferenciaci v podobě tzv. posttotalitarismu, hraje dnes pro výzkum spíše podružnou úlohu. Kritiky se dočkala jak v politologii, kde nedokázala uspokojivě vysvětlit dynamiku režimů ani jejich proměnu v čase, tak v historii, kam přinášela zjednodušující narativ centrováný kolem represivního aparátu státu. Nadto byla odsuzována jako zpolitizovaná teorie hraničící s ideologickým konstruktem.⁹ Ústup teorie totalitarismu ve vědecké sféře má ale jen omezený dopad na liberální mediální a populárně-vědecký diskurz, v němž stále představuje jeden z dominantních interpretačních vzorců.

Ani v jednom z diskutovaných přístupů nefiguruje fašismus jako nezávislý fenomén. Marxistická interpretace tendující k nadužívání termínu fašismus pro různé formy kapitalismu ho i ve své většině schematicky považuje za produkt radikalizace třídního boje, čímž mu zřetelně odnímá jakoukoli vnitřní dynamiku. Podobně i teorie totalitarismu klasifikuje fašismus spíše na základě podobnosti externích znaků než na porozumění jeho specifické kvality. I přes výrazně odlišná východiska trpí obě teorie nedostatkem v podobě takřka výhradního zaměření na konstituovaný režim. Výsledkem je nejen praktická neschopnost vysvětlit komplexně okolnosti růstu fašistických hnutí, ale kvůli vedení základní dělicí osy mezi racionálně organizovaným centralizovaným státem a ovládanou společností i zatmění mnohem složitějších sociálních vztahů, které ideologiím umožňovaly prosadit se. Ačkoli ústřední otázky obou přístupů, vztah fašismu ke kapitalismu, potažmo k otevřené společnosti, jsou svou povahou závažné a bezesporu legitimní, jejich přínos pro komparativní studium fašismu a pro teorii fašismu obecně je jen omezený.

Nepočítáme-li marxistické historiky na Západě, konstitovala se druhá vlna zájmu o fašismus v 60. letech de facto právě v protikladu k oběma zmíněným přístupům. V evropském kontextu je za paradigmatickou práci běžně pokládána rozsáhlá monografie Ernsta Nolteho *Der Faschismus in seiner Epoche*.¹⁰ Ve stejném období se ale studium fašismu paralelně rozvíjelo i ve Spojených státech, což je poměrně často přehlížená skutečnost, reflektovaná systematicky pouze v britské historiografii. Průkopnickou prací v americké vědě byla kniha Eugena Webera *Varieties of Fascism*.¹¹ Weber, v protikladu k Nolteho tezi nazírající fašismus optikou filozofických úvah a definující fašismus jako *transpolitickou rezistenci vůči transcendenci*,¹² vyzdvihl revoluční charakter

9 Ke kritice klasické teorie totalitarismu např. DOBEŠ, Jan: *Totalitarismus mezi ideologií a teorií*, s. 191–199.

10 NOLTE, Ernst: *Der Faschismus in seiner Epoche*. Piper Verlag, Mnichov 1963. Česky vydáno jako NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Argo, Praha 1998.

11 WEBER, Eugen: *Varieties of Fascism. Doctrines of Revolution in the Twentieth Century*. Van Nostrand Reinhold, New York 1964. K problému reflexe anglofonní literatury viz GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*.

12 K tomu NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*, s. 538–568. Nolte postuloval, že fašismus existuje na třech úrovních. Zatímco první dvě definují fašismus v rámci politična a lze je zkoumat historickým bádáním, je třetí úroveň uchopitelná pouze filozofickými pojmy. Na této *transpolitické* úrovni figuruje fašismus jako rezistence vůči *praktické a teoretické transcenci*. *Praktickou transcenci* míní Nolte vymaňování se z tradičních struktur, které nakonec *nenechává nedotčeny samy přírodně-historické prasíly* (tamtéž, s. 543), například skrze rapidní a dříve nepředstavitelný technologický pokrok. Pojem *teoretické transcence* je abstraktnější a Nolte jím označuje *způsob překračování, který člověka vyvazuje ze zaujetí*

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

fašismu. V obou pracích ale můžeme nalézt i řadu styčných bodů, z nichž nejdůležitější je důraz položený na ideologickou dimenzi fašismu a komparativní perspektivu výzkumu. Význam obou děl spočíval ve snaze autorů zacházet s fašismem jako s obecnou kategorií sui generis, kterou lze nalézt mimo hranice konkrétních hnutí, tzv. obecný fašismus (*generic fascism*). Byl to také Nolte, kdo poprvé vymezil takovou skupinu charakteristik, jež by postačovala per se k definici všech skutečně fašistických hnutí.¹³ Později Nolte fašismus definoval pomocí šesti znaků, kterými jsou: antiliberalismus, antikomunismus, antikomunismus, vůdcovský princip, paramilitarismus a totalitní nárok. V tomto smyslu se o něm hovoří jako o zakladateli komparativního studia fašismu.¹⁴

Ačkoli práce *Der Faschismus in seiner Epoche* dokázala některými úvahami zaujmout a dále inspirovat, byl dopad konkrétních tezí velmi omezený a nemarxistická teorie fašismu se v následujících letech značně diferencovala. Ian Kershaw pro zjednodušení vymezil tři proudy, jež v 60. letech vynikly.¹⁵

Prvním z nich byl Nolteho „fenomenologický“ přístup, který však nenašel přímé následovatele. Z dnešního pohledu je možné tento směr považovat za „slepu uličku“, a to i přesto, že Nolteho dílo dostalo do centra pozornosti některé klíčové otázky. Kershaw podotýká, že významný limit Nolteho bádání spočíval v opominutí významu socioekonomických aspektů dynamiky fašistických hnutí, a podtrhává, že jím zkoumané fašistické skupiny (NSDAP, PNF, Action Française) někdy vykazují více odlišností než podobností.¹⁶

Druhý významný okruh tvoří autoři využívající ve svých analýzách různé podoby teorie modernizace. Fašismus je v jejich pohledu úzce svázaný se strukturálním vývojem moderní společnosti v 19. a 20. století a problematikým přechodem k industriální společnosti. Z pohledu komparativních studií fašismu jsou přelomové teze

všednosti a činí mu přístupným celek světa jako vědomí horizontu (tamtéž). Strach z obou typů transcendence stojí podle Nolteho u zrodu fašismu.

- 13 Dnes v anglofonní literatuře běžně označována jako fašistické minimum (*fascist minimum*).
- 14 Fašistickému minimu je věnována kniha NOLTE, Ernst: *Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen*. Piper Verlag, Mnichov 1968. Nolte kladl důraz především na antidimenzi fašistických hnutí. V jeho tezích byl skrytý zárodek budoucí revizionistické teze o dialektickém vztahu mezi fašismem a komunismem, tzv. historicko-genetické teorie totalitarismu, jež byla v druhé polovině 80. let mnohými ostře odmítnuta v *Historikerstreitu*. Srov. AUGSTEIN, Rudolf – BRACHER, Karl Dittich – BROSZAT, Martin (eds.): *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. Piper Verlag, Mnichov 1987. K historicko-genetické teorii totalitarismu, ve své podstatě svéráznému pokusu o překlenutí mezery mezi teorií fašismu a teorií totalitarismu, NOVÁK, Miroslav (ed.): *Komunismus a fašismus*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2002.
- 15 KERSHAW, Ian: *Nazi Dictatorship*, s. 30–34. Kershawova kategorizace se může zdát tvářit v tvář detailnějším rozborům interpretací fašismu až příliš zjednodušující, přesto je pro účely této studie dostatečná. Pro hlubší zájem o bilancování interpretací např. PAYNE, Stanley: *A History of Fascism: 1914–1945*. Wisconsin University Press, Madison 1995; GRIFFIN, Roger (ed.): *International Fascism. Theories, Cause and the New Consensus*; WIPPERMANN, Wolfgang: *Faschismustheorien*. Sekundární literaturu nejlépe pokrývá monumentální pětisvazková edice FELDMANN, Matthew – GRIFFIN, Roger (eds.): *Fascism: Critical Concepts in Political Science*. Routledge, Londýn 2004.
- 16 KERSHAW, Ian: *Nazi Dictatorship*, s. 31.

Ondřej Cinkajzl

A. Jamese Gregora, který z pozic historika italského fašismu formuloval koncept tzv. vývojové diktatury (*developmental dictatorship*). Tvrdil, že fašistický režim v Itálii byl národní revolucí s programem společenského, hospodářského a technického rozvoje, jež vycházela z koherentního ideologického jádra. V době publikace šlo stále o novou a pro mnohé jen obtížně přijatelnou myšlenku. Do svého pojetí ale Gregor nezařazoval vyspělé industriální Německo a nacismus považoval za hnutí, kterému byla vlastní radikální rasistická ideologie. Teorie modernizace sehrála velice důležitou úlohu i v německém prostředí, kde poskytla rozvíjející se historické sociální vědě základ pro teorii o *Sonderweg*, specifické německé cestě moderními dějinami. Podle proponentů tohoto přístupu způsobily zvláštnosti ve vývoji německé občanské společnosti náchylnost k podpoře nacismu v meziválečném období.

Třetí významný proud v 60. letech se formoval kolem sociologických interpretací fašismu, vedoucích spojnicí mezi fašismem a zájmem specifické třídy, resp. vrstvy ve společnosti. Zakladatelskou úlohu mají teze Seymoura Martina Lipseta, zkoumající fašismus z perspektivy radikalismu nižší střední třídy, tzv. extremismu centra. V jeho interpretaci byl fašismus hnutím vymezujícím se jak proti organizovanému proletariátu, tak proti velkému kapitálu. Teze Lipseta a některých dalších sice neobstojí proti novějším zjištěním o širokém společenském zakotvení fašismu,¹⁷ přesto nelze popřít, že ve své době měly velký vliv přesahující akademickou sféru.

Je patrné, že modernizační teorie i sociologické interpretace přispívaly ke komparativnímu studiu fašismu jen částečně a svým zaměřením dávaly odpovědi takřka výhradně na otázky spojené se sociální genezí fašismu a jeho podporou. Ač jde nepochybně o jeden z významných aspektů, nebyly s to formulovat uspokojivý koncept fašismu. Z tohoto pohledu se ukazoval i Nolteho přístup jako vhodnější. Východisko naznačil Juan Linz, který sice kladl velký důraz na úvahy o sociálním kontextu obklopující fašismus, hájil však vrstevnatější přístup, jenž by se kromě podpory fašismu zaměřoval i na jeho ideologické komponenty, antagonismus k ostatním politickým silám, organizaci a politický styl. Své úvahy načrtl v kolektivní publikaci *Fascism: A Reader's Guide*, ve které vyšla i již citovaná studie Zeeva Sternhella o ideologii fašismu.¹⁸ Linzovo pojetí inspirovalo o čtyři roky později vydanou knihu *Who were the Fascists?*, jež byla výsledkem bezprecedentního úsilí čtyřiceti vědců o komparaci jednotlivých fašistických hnutí v Evropě a jejich zasazení do konceptuálně vyspělého rámce.¹⁹

Fascism: A Reader's Guide je z dnešního pohledu pozoruhodná publikace. Na jednu stranu lze některé z textů považovat za klíčové, neboť posunuly komparativní studii

17 K tomu například FALTER, Jürgen: *Hitler's Wähler*. C. H. Beck Verlag, Mnichov 1991. Obdobně MÜHLBERGER, Detlef (ed.): *The Social Basis of European Fascist Movements*. Croom Helm, Londýn 1987. Nověji např. MÜHLBERGER, Detlef: *The Social Basis of Nazism 1919–1933*. Cambridge University Press, Cambridge 2003.

18 LINZ, Juan: Some Notes Toward a Comparative Study of Fascism in Sociological Historical Perspective. In: LAQUER, Walter (ed.): *Fascism: A Reader's Guide*, s. 325–406.

19 LARSEN, Stein Ugelvik – HAGTVET, Bernt – MYSKLEBUST, Jan Peter (eds.): *Who were the Fascists?* Universitetsforlaget, Oslo 1980.

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

um fašismu dopředu a dokázaly překonat nevýhody *monokauzálních globálních teorií*.²⁰ Na druhou stranu kniha demonstrovala, nakolik se pohled jednotlivých badatelů na daný problém lišil. Každý z dvanácti textů přicházel s jiným pojetím fašismu. Pomyslně tak symbolizuje to, co později Roger Griffin nazval *babylónským efektem*.²¹ Čím více badatelů soustředilo své úsilí na výzkum fašismu, tím více rozdílných definic, přístupů a teorií vznikalo. Místo k pochopení docházelo k nekonečným sporům ohledně takřka všech důležitých témat.

Inflaci termínů fašismus posílilo i dění mimo vědeckou sféru, především konflikt nových občanských hnutí se státními strukturami, v Německu navíc posílený generační výměnou a širokou společenskou reflexí nacistické minulosti. Výsledkem bylo používání slova fašismus pro takřka jakýkoliv druh represe a autoritářských tendencí.

Kniha *Who were the Fascists?* je příznačná v tom, že se na jejím zpracování až na výjimky nepodíleli němečtí badatelé. Kershaw poznamenal, že nedůvěra většiny historiků zabývajících se třetí říší ke konceptu fašismu pramení z obavy o schopnost tohoto přístupu postihnout singularitu nacismu pomyslně symbolizovanou nesrovnatelným rozsahem holocaustu.²² Například Wolfgang Sauer ale názorně ukázal, že mezi nacistickým Německem a fašistickou Itálií existovalo mnohem více pro výzkum relevantních podobností než mezi Německem a Sovětským svazem, což byl mimo jiné běžně přijímaný referenční rámec teorie totalitarismu.²³ Ani v osmdesátých letech nepředstavovala fašistická Itálie reálné východisko pro komparaci nacismu,²⁴ ačkoli existují četné argumenty pro zasazení nacismu do širšího analytického rámce fašismu. Kevin Passmore podotýká, že *existuje dostatečně velká podobnost mezi fašismem a nacismem, aby se vyplatilo aplikovat koncept fašismu na oba*,²⁵ a v obdobném duchu se fašismu zastává i Ian Kershaw, když tvrdí, že jeho použití umožňuje lépe pochopit okolnosti vzniku nacismu i jeho místo v historii meziválečného období.²⁶

20 Termín monokauzální globální teorie použil v kritickém duchu Wolfgang Wippermann, aby zdůraznil omezenost takových přístupů. WIPPERMANN, Wolfgang: Hat es Faschismus überhaupt gegeben? Der generische Faschismusbegriff zwischen Kritik und Antikritik. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 290.

21 GRIFFIN, Roger (ed.): *International Fascism: Theories Cause, and the New Consensus*, s. 12.

22 KERSHAW, Ian: *Nazi Dictatorship*, s. 40.

23 SAUER, Wolfgang: Totalitarianism and Fascism. In: *The American Historical Review*, 1967, č. 2, s. 404–424.

24 To je patrné například z článku Jürgena Kocky, jenž v *Historikerstreit*u polemizoval s Nolteho komparací nacistických zločinů s bolševickými gulagy, masakry v Kambodži nebo v Ugandě a jako východisko nabízel srovnání vývoje v Německu s Velkou Británií nebo Francií. Srov. KOCKA, Jürgen: Hitler sollte nicht durch Stalin und Pol Pot verdrängt werden. In: AUGSTEIN, Rudolf – BRACHER, Karl Ditrich – BROSZAT, Martin (eds.): *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse*. Na druhou stranu je třeba říci, že cíl Jürgena Kocky a dalších byl motivován především otázkou, jak mohla meziválečná krize civilizačně vyspělého Německa vyústit v nacistickou perverzi. Logicky proto srovnání soustředil na nejvyspělejší evropské země. Srov. KOCKA, Jürgen: Asymmetrical Historical Comparison: The Case of German Sonderweg. *History and Theory*, 1999, č. 1, s. 40–50. Tento argument by mohl být zeslaben akcentováním kritiky teorie *Sonderweg*, diskutované tamtéž.

25 PASSMORE, Kevin: *Fascism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2002, s. 62.

26 Kershaw sám vychází z pozic singularity nacismu. K tomu KERSHAW, Ian: *The Nazi Dictatorship*, s. 40–46. Podobně i KERSHAW, Ian: Hitler and Uniqueness of Nazism. In: *Journal of Contemporary History*, 2004, č. 2, s. 239–254.

Ondřej Cinkajzl

Jedním z mála, kdo v německém prostředí zkoumal nacismus jako jednu z variant fašismu, byl historik Wolfgang Wippermann, Rogerem Griffinem proto v nadsázce přezdívaný *osamělý vlk německých fašistických studií*.²⁷ Své pozdější teze zakládal na italské variantě fašismu, která podle něj představovala pro ostatní fašistické strany a režimy silný zdroj inspirace. Přejaly hierarchický model organizace a spektakulární politický styl, centrovány kolem kultu násilí zaměřeného proti nepřátelům a cizincům. Podstata fašistického násilí spočívala podle Wippermanna v biologickém fašismu a tuto svou tezi promítl i do formulace konceptu fašismu. Ztotožnil jádro fašistické ideologie s rasismem.²⁸ Jeho přístup se ale neseťkal s kladnou odezvou.²⁹

Rezervovanost ke konceptu fašismu ze strany německých badatelů byla však jen jedním z dílčích problémů. Jako významnější se ukazoval již zmíněný babylonský efekt. Právě zdrženlivost k nespočtu různých pojetí fašismu vedla amerického historika Gilberta Allardycea k sepsání jedné z nejostřejších polemik s teorií obecného fašismu vůbec.³⁰ Hlavní tezí jeho úvahy je, že nadužívání termínu fašismu pro široké spektrum hnutí vede k rozmělnění fašismu jako kritického společenskovědního konceptu. Aby si termín fašismus zachoval analytickou hodnotu, chtěl jeho užívání omezit jen na případ Itálie, kde jedině měl podle něj opodstatnění. Neméně ostře se ohradil i proti snahám zkoumat fašismus jako ideologický celek na pozadí mezinárodního fašistického hnutí.

- 27 GRIFFIN, Roger: Wolfgang Wippermann als Faschismusforscher: Eine angelsächsische Perspektive auf einen „einsamen Wolf“ der deutschen Faschismus Forschung. In: HERBECK, Ulrich – KINET, Ruth – POCAI, Susanne – VOGT, Stefan – WIADERNY, Bernard (eds.): *Ideengeschichte als politische Aufklärung*. Metropolis, Berlín 2010, s. 23–53.
- 28 WIPPERMANN, Wolfgang: *Hat es Faschismus überhaupt gegeben? Der generische Faschismusbegriff zwischen Kritik und Antikritik*, s. 291. Z rasismu podle Wippermanna vyplývá i antimarxismus, který tak není střetem pouze politickým.
- 29 Řada autorů se z různých pozic kromě jiného v následné diskusi pozastavila nad tím, že Wippermann pojem „rasismus“ nijak blíže nespecifikoval, dále nediferencoval a jen obtížně se tedy může stát základem pro definici fašismu. GRIFFIN, Roger: „Racism“ or „rebirth“? The case for granting German citizenship to the alien concept „generic fascism“. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 301; HOLZ, Klaus: Zum Kulturwissenschaftlichen Defizit des Faschismusbegriffes. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 307; KRAUSHAAR, Wolfgang: Das Scheitern der Faschismustheorie am Nationalsozialismus. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 308; TOPITSCH, Ernst: Etikettenschwindel. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 328. Některé kritiky se zaměřovaly i na chybnou konstrukci celého konceptu a špatné zacházení s termíny „ideál typ“ a „reál typ“. GRIFFIN, Roger: „Racism“ or „rebirth“? The case for granting German citizenship to the alien concept „generic fascism“, s. 301; PAYNE, Stanley G.: Generic Fascism: An Epochal Phenomenon Only. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 314; PRIESTER, Karin: Faschismus war mehr als Rasismus. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 317; ROHR, Werner: Faschismus: Begriff versus Realtypus. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 320. Některé texty se potýkají s typicky německým problémem, zda je možné pod pojem fašismus vměstnat komplexnost holocaustu a zda takový krok neznamená určitou relativizaci dobových německých poměrů. K tomu KRAUSHAAR, Wolfgang: *Das Scheitern der Faschismustheorie am Nationalsozialismus*, s. 308; KÜHNEL, Reinhard: Probleme einer Faschismusdefinition. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 313; ROHR, Werner: Faschismus: Begriff versus Realtypus, s. 320. Roger Griffin mimo jiné výtýkal Wippermannovi, že nepostřehl v pozadí rasismu závažnější motivaci vyplývající z jeho palingenetické podstaty (viz další výklad). GRIFFIN, Roger: „Racism“ or „rebirth“? The case for granting German citizenship to the alien concept „generic fascism“, s. 302.
- 30 ALLARDYCE, Gilbert: What Fascism Is Not? Thoughts on the Deflation of a Konzept. In: *American Historical Review*, 1979, č. 2, s. 367–388.

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

Takový pokus je podle něj umělý a nic podobného ve skutečnosti neexistovalo. Podle Allardycea proto nelze hovořit o fašismu mimo rámec konkrétních organizací a osobností, čímž těžiště posunul z myšlenkových komponent fašismu k jeho politické praxi.

V témže čísle *American Historical Review* zareagoval na Allardyceovo kategorické stanovisko americký historik španělského fašismu Stanley G. Payne.³¹ Byl to právě Payne, kdo stál v knize *Who were the Fascists?* za kapitolou o konceptuálním uchopení fašismu.³² V tom samém roce (1980) publikoval Payne i práci *Fascism: Comparison and Definition*, jež se celá zabývala vymezením rámce pro komparaci fašismu.³³

Význam Payneových textů spočíval v tom, že dokázal přijít s elegantní metodologickou inovací umožňující překonat patovou situaci ve fašistických studiích, kdy proti sobě stály různé přístupy se zdánlivě stejnou platností. Allardyceovu výtku, tvrzení o neexistenci celistvé fašistické ideologie, Payne de facto akceptuje, ale zároveň ji obchází konstrukcí obecného fašismu jako *ideálního typu*.³⁴ Nepostuloval tak univerzální platnost (re)konstruované fašistické ideologie pro všechna fašistická hnutí, což napadal Allardycea, ale snaží se najít jejich společného jmenovatele, aniž by nutně postihoval všechny charakteristiky, například odchylky způsobené zvláštností fašistických hnutí vyplývajících ze specifického národního kontextu. Z charakteristiky ideálního typu je patrné, že ne všechna hnutí musela nezbytně sdílet prvky Payneovy definice fašismu bezesbýtku. Definice, zřetelně vycházející z Linzových tezí, vymezuje tři skupiny charakteristik, jež dohromady vytvářejí ideální typ fašismu – ideologie a cíle, „nolteovské“ negace ostatních politických ideologií, styl a organizace.³⁵

Tímto způsobem plynule přechází k druhému podstatnému bodu Allardyceovy polemiky, tedy vágnosti, s jakou je termín fašismus používán pro celou řadu i sporné fašistických hnutí. Payne ji dále rozvinul tím, že ze své definice obecného fašismu odvodil komparativní typologii, jež měla za úkol právě tato hnutí rozlišovat. Jednotlivá hnutí začleňuje do širšího kontextu tzv. autoritářského nacionalismu, v jehož rámci specifikuje tři typy – konzervativní pravici, radikální pravici a fašistická hnutí, která

31 Tamtéž, s. 389–391. Na Allardyceův článek zareagoval i Ernst Nolte (tamtéž, s. 392–394). Ten Allardyceovy výtky sice přijal, ale odmítl kvůli nim zahrnout koncept fašismu jako celek. Naopak viděl jako řešení větší diferenciaci skupin, které bývají označovány jako fašistické.

32 LARSEN, Stein Ugelvik – HAGTVET, Bernt – MYSKLEBUST, Jan Peter (eds.): *Who were the Fascists?*, s. 14–26.

33 PAYNE, Stanley: *Fascism: Comparison and Definition*. Wisconsin University Press, Madison 1980.

34 Ideální typ je metodologický nástroj, který vzniká ...jednostranným stupňováním jednoho či několika hledisek sloučením [...] jevů, které se vyskytují tu více, tu méně, místy vůbec ne, a které se spolu s jednostranně zdůrazněnými hledisky spojují ve vnitřně jednotný myšlenkový obraz. Ve své pojmové čistotě se tento myšlenkový obraz nikde ve skutečnosti empiricky nevyskytuje, je to utopie, a pro historickou práci vyvstává úkol, aby v každém jednotlivém případě zjistila, jak se skutečnost onomu ideálnímu obrazu blíží či jak je mu vzdálena [...]. WEBER, Max: *Metodologie, sociologie, politika*. Oikoymenh, Praha 1998, s. 44.

35 Payne kritizoval Nolteho za to, že své fašistické minimum až příliš vyvozuje z německé zkušenosti, která je jen obtížně přenositelná na ostatní fašistická hnutí. Narážel především na Nolteho snahu prosadit jako definiční znaky vůdcovský princip, existenci stranické armády a především totalitní nárok ideologie. Naproti tomu jeho vlastní diferencovanější model měl být aplikovatelný takřka univerzálně. Srov. PAYNE, Stanley: *Fascism: Comparison and Definition*, s. 5–6. V pozdějších pracích svou kritiku změnil a zdůraznil především Nolteho opominutí pozitivního obsahu fašistické ideologie. Srov. PAYNE, Stanley: *A History of Fascism: 1914–1945*, s. 5.

Ondřej Cinkajzl

byla jeho nejvyhrocenější formou a která jako jediná mají právo být zahrnována pod označení fašismus. Payneova komparativní typologie představuje efektivní, i když poněkud těžkopádný nástroj, umožňující zasazení národních forem fašistických hnutí do širší perspektivy i jejich vzájemné precizní porovnání a odlišení.³⁶ Payne tak ve své podstatě znovu oživil termín fašismus jako analytickou kategorii, aniž by ji nutně vykazoval pouze do italských hranic, jak požadoval Allardyce.

I přes úspěchy zaznamenané na přelomu 70. a 80. let znamenala následující dekáda podstatný útlum pro komparativní studium fašismu a z vydaných prací v 80. letech vyniká snad pouze kniha Zeeva Sternhella *The Birth of Fascist Ideology*.³⁷ Už samotný podtitul knihy *Od kulturní revolvy k politické revoluci* je příznačný a symbolizuje přesun pozornosti části badatelů k fašismu jako revolučnímu hnutí. Tohoto aspektu si koneckonců povšiml i Ernst Nolte a Eugen Weber v polovině 60. let. Výraznou osobností formující proud byl americký historik George L. Mosse, který svou pozici formuloval velice kategoricky: *V našem století poznamenala Evropu dvě revoluční hnutí. Jedno vyrůstající z marxismu a fašistická revoluce*.³⁸ Tento trend logicky strhával pozornost k ideologii fašismu a její genezi, namísto preference socioekonomického kontextu.

Tendence gradovala na počátku 90. let v díle Rogera Griffina. Provokativní práce *Nature of Fascism* vydaná v roce 1991 vycházela z kreativní syntézy starších přístupů zmíněných výše.³⁹ Namísto zkoumání násilí a destrukce liberálního politického systému se primárně zaměřil na pozitivní projekt fašismu a na kvalitativně novou politickou kulturu, kterou přinášel.

Griffin investoval značné úsilí do metodologické vypěstlosti své práce. Od Stanleyho Paynea převzal ideální typ jako základ pro konstrukci fašistického minima. Oba shodně tvrdí, že cílem není vytvoření empiricky ověřitelného obrazu reality, ale naopak vymezení termínu fašismu, sloužící především analytickým a heuristickým účelům.⁴⁰ Kvalita takového konceptu není měřena jeho pravdivostí, ale jeho užitečností a schopností zprostředkovávat další poznatky. Griffin toto zpětně vztahuje na všechny teorie fašismu. Podle něj každá teorie v závislosti na zvoleném přístupu upřednostňuje ten či onen prvek reality. Cílem nemá být odhalení „esence“, ale spíše zaujetí z hlediska konkrétního výzkumu co nejvýhodnější badatelské perspektivy.⁴¹

Základem Griffiniových analýz je specifické chápání termínu ideologie.⁴² Ve svých pracích ji pojímá jako strukturu, jež sice existuje mimo člověka a specifickým způ-

36 Payneova definice se poměrně obtížně aplikuje na menší a méně vyhraněné fašistické organizace, neboť pracuje s rozvinutou organizační strukturou i s jasným ideologickým vymezením. Odvozená typologie tak při zkoumání podobných uskupení ztrácí přesnost i původní přehlednost.

37 STERNHELL, Zeev: *The Birth of Fascist Ideology*. Princeton University Press, Princeton 1989. Zárodkem knihy byla již citovaná studie z *Fascism: A Reader's Guide*. Srov. STERNHELL, Zeev: *Fascist Ideology*. In: LAQUER, Walter (ed.): *Fascism: A Reader's Guide*, s. 325–406.

38 MOSSE, George L.: *Towards a General Theory of Fascism*. In: MOSSE, George L. (ed.): *International Fascism: New Thoughts and New Approaches*. Howard Fertig, New York 1979, s. 1.

39 GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*. Routledge, Londýn 1993 (1. vydání 1991).

40 Tamtéž, s. 9–12. Dále PAYNE, Stanley: *A History of Fascism: 1914–1945*, s. 4.

41 GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, s. 19–21.

42 Griffiniho konceptualizace pojmu ideologie je poměrně složitá. Pro podrobné vysvětlení viz tamtéž, s. 12–22, dále s. 26–27.

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

sobem ho utváří, na individuální úrovni je však neustále konfrontována s vědomím, záměry a zdůvodňováním jednotlivce. Mimo jiné píše, že *jako nadosobní struktura může být ideologie popsána jako dynamická interakce morálních a politických přesvědčení, odmítání opačných hodnot, odlišných, avšak sbíhajících se vizí ideálního společenského řádu a politik, jež k němu mají vést, z nichž všechny je možné pomocí pokročilé teoretické analýzy formulovat. Nicméně, mimořádná normativní síla ideologie, jež je historicky zřejmá ve schopnosti sloužit jako logický základ pro uvažování jednotlivce, jako základ sociální koeze, jako legitimizace konkrétního politického režimu a jako inspirace revoluční akce, je zakořeněná v ne zcela racionálních (sub-rational) a předverbálních (pre-verbal) vrstvách vědomí jednotlivce a může sebe samu vyjadřovat v široké paletě verbálních a neverbálních kulturních fenoménů.*⁴³ Z toho Griffin dále vyvozuje, že *hodnoty a vidění světa ztělesňující fašismus budou vyjádřeny nejen v teoretických spisech, proslovech, propagandě a písních, ale i v semitickém jazyce shromáždění, symbolů, uniform: v krátkosti, v politickém stylu jako celku.*⁴⁴

Při uvažování o struktuře ideologie Griffina inspirovaly teze britského politologa Michaela Freedena, jenž postuloval, že každá politická ideologie je „idealtypicky“ strukturovaná kolem několika centrálních konceptů. Všechny ostatní části ideologie jsou k tomuto jádru v podřízeném postavení a v tomto smyslu jsou jeho implikací. Jádro ideologie je přítomné vždy, zatímco ostatní její součásti, jejichž podoba závisí na socio-kulturním a historickém kontextu, jen někdy.⁴⁵ Tento přístup umožňoval vysvětlit, co měla fašistická hnutí společného i přes zdánlivou odlišnost v různých obdobích a regionálních kontextech.⁴⁶

Minimalismus Griffiny definice fašismu jako *politické ideologie, jejíž mytické jádro v jeho různých permutacích je palingenetická forma populistického ultranacionalismu*,⁴⁷ je nezbytné vnímat právě v návaznosti na specifické ukotvení pojmu ideologie. Právě proto, že ideologie dokáže spoluutvářet politický styl a krystalizaci ideologického jádra konstituovat „periferie“ ideologické soustavy, ustupují politický styl a organizace jako definiční znaky do pozadí.⁴⁸ Tím se Griffin výrazně odlišuje od rozsáhlejších kompa-

43 Tamtéž, s. 17.

44 Tamtéž, s. 26.

45 Srov. FREEDEN, Michael: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford University Press, Oxford 1996, s. 75–91.

46 A vystihnout tak obecnou (*generic*) povahu takových podobností.

47 GRIFFIN, Roger: Fascism's new faces (and new facelessness) in the „post-fascist“ epoch. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 41.

48 Z podobné pozice, i když ve výsledku odlišně, argumentuje Noël O'Sullivan. Srov. O'SULLIVAN, Noël: *Fascism*. J. M. Dent & Sons, Londýn 1983. Český vyšlo jako O'SULLIVAN, Noël: *Fašismus*. CDK, Brno 1995. O'Sullivanův pokus o definici fašismu skrze aktivistický a revoluční politický styl můžeme hodnotit jako Griffini relativně blízký, a to i přesto, že se oba liší v identifikování kořenů fašismu. Zatímco Griffin poukazuje především na krizi *fin de siècle* (konce století), O'Sullivan odvíjí výklad od kořenů aktivistické politiky v politickém myšlení J. J. Rousseaua a dalších myslitelů především 19. století. Fašismus v jeho názírání představuje nejextrémnější „řízenou“ variantu aktivismu nesenou fašistickým *Weltanschauung*, jenž je *perverzí lidského snu po duchovní jednotě a čistotě ve společnosti*. O'SULLIVAN, Noël: *Fašismus*. CDK, Brno 2002 (2. vydání), s. 177. I tady bychom mohli spatřit určitou podobnost s Griffinem, tentokrát s jeho konceptem *palingeneze*. Zásadní rozdíl mezi oběma badateli tkví v tom, že fašismus podle O'Sullivanova neměl žádnou pozitivní dimenzi. Srov. tamtéž, s. 87. Vzhledem ke styčným plochám je zajímavé, že Griffin se až na výjimky o O'Sullivanově knize ve svých textech nezmiňuje.

Ondřej Cinkajzl

rativních modelů Paynea nebo Linze a naopak se přibližuje „subtilnějšímu“ a psychologičtěji orientovanému pojetí fašismu v pracích George L. Mosseho a italského historika Emilia Gentileho.⁴⁹

Vymezování se vůči ideologiím, například pro Nolteho klíčová charakteristika fašismu, je podle Griffina vlastní každému ideologickému celku.⁵⁰ Fašismus se jen chová stejně jako například liberalismus směrem ke komunismu apod. Juan Linz upozorňuje, že pokud fašismus vytváří zcela nové ideologické paradigma usilující o hegemonii, avšak časově o několik desetiletí opožděné oproti ostatním (odtud fašismus jako *latecomer*), je vymezení se vůči stávajícím ideovým proudům zcela logické a přirozené.⁵¹ Podobně i Zeev Sternhell považoval fašismus za sílu, jež sice ideově čerpá z konzervativismu a socialismu, přesto se etabluje jako „třetí cesta“. Griffin tak pomyslně hájí fašismus a klade ho na roveň s ostatními velkými ideologickými paradigmaty 20. století.

Centrální úlohu v Griffinově konceptu fašismu hraje neobvyklé slovo palingeneze, mýtus znovuzrození.⁵² Mýtus situovaný v jádru ideologie chápe jako sorelovský mobilizující obraz, psychologizující dějnotvorný pocit na rozhraní starého – dekadentního a budoucího – obrozeného. Fašismus podle Griffina není antirevoluční, ačkoli usiluje o zničení stávající progresivní moderny. Naopak je hluboce revoluční, protože je jeho utopickým cílem ustavení moderny kvalitativně nové, spjaté nikoli s nastolením nového ekonomického či sociálního řádu, ale s nespécifikovanou představou očistění a ob-

49 Oba historici starší generace Griffina ovlivnili. Podobnost s Mossem lze postřehnout především v dvou aspektech. Za prvé v důrazu, jaký Griffin klade na fašismus jako ideologii přijímanou v situaci nejistoty člověka v proměňujícím se světě. Fašismus vycházející z revolvy proti této dezorientaci naproti tomu nabízí vizi organické jednoty státu a lidu. Oba se také shodují na iracionální „mytické“ podstatě fašismu. Srov. např. MOSSE, George L.: *The culture of Western Europe: the nineteenth and twentieth centuries*. Rand McNally, Chicago 1961, s. 341–356; MOSSE, George L.: *The crisis of German ideology: intellectual origins of the Third Reich*. Schocken Books, New York 1981. Emilio Gentile ovlivnil Rogera Griffina pozorností, kterou věnoval při zkoumání fašistické ideologie modernistickým tendencím fašismu a jeho specifické politické vizi. Podobně jako Griffin hovořil o přítomnosti mytického jádra. Gentileho koncept jádra fašismu jako *souboru přesvědčení, myšlenek, ideálů a bodnot zbuštěného do symbolického obrazu, jenž je schopný mobilizovat jednotlivce i masy, protože dokáže podnítit víru, nadšení i akci*, je Griffinově vlastním pojetí velice podobný. Definice Gentileho konceptu pochází z novější práce GENTILE, Emilio: *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism and Fascism*. Praeger Publisher, Westport 2004, s. 2. Teze je ale zřetelně přítomná už ve starším článku z roku 1990 (tedy před vydáním *The Nature of Fascism*) GENTILE, Emilio: Fascism as Political Religion. In: *Journal of Contemporary History*, 1990, č. 2–3, s. 229–251. Gentile však ovlivnil Griffina především svým konceptem politického náboženství, viz strany 13 a 14 dalšího výkladu.

50 Srov. GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, s. 15.

51 LINZ, Juan: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. S tím souvisí i často zmiňovaný problém malé autenticity fašismu. Linz ale podotýká, že pokud se fašismus jako mladé hnutí etabluje do již vyvinutého politického systému s ustálenou praxí, často metody přejímá, spíše než aby vytvářel vlastní. Obdobně i LINZ, Juan: Some Notes Toward a Comparative Study of Fascism in Sociological Historical Perspective. In: LAQUER, Walter (ed.): *Fascism: A Reader's Guide*.

52 GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, s. 32 an. Griffinův koncept fašismu je podrobně rozveden také. Palingenetický mýtus a modernistické tendence fašismu jsou předmětem novější práce GRIFFIN, Roger: *Modernism and Fascism*. Palgrave, Londýn 2007. Griffin není jediný, kdo význam moderny pro fašistické myšlení postřehl, intenzivně se jim ve svých pracích věnoval např. již zmíněný Emilio Gentile. Srov. GENTILE, Emilio: *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism and Fascism*.

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

rození v celku organické komunity. Ve fašistické vizi neexistovalo dělení mezi státem a společností. Stát byl společnost. Fašismus tak vnímá jako jednu z forem populismu, ideologie obhajující suverenitu lidu přesahující legálně racionální rámec státu.

„Griffinův“ fašismus, definovaný skrze ideologické jádro palingeneze rámované ultranacionalismem, je z principu antiliberální a antikonzervativní. Staví se proti komunismu, ačkoli je mu vlastní specifická forma socialismu vycházející z populismu. Vize jednotné národní komunity takřka biologické kvality stojí v pozadí totalitního nároku fašismu. Jako ultranacionalistický fenomén inklinuje fašismus k rasismu, vymezenému ať už kulturně (fašistická Itálie) nebo biologicky (nacistické Německo). Ideologie fašismu neměla nutně koherentní podobu, naopak. Mimo spisy teoretiků fašismu šlo o ideologii sugerovanou charismatickým stylem politiky a se silnými sklony k romantismu a iracionalismu. Společenské zakotvení fašismu podle Griffina nebylo nutně vázané na jednu sociální skupinu, ale záviselo na situaci a životním pocitu příslušníků té či oné vrstvy.⁵³ Úzce tak spojuje podporu fašismu s krizí společnosti a s rozpadem pevného obrazu světa. Fašismus dokázal podle něj skrze svou formu, politické náboženství (*political religion*), dezorientovaného člověka znovu ukotvit.⁵⁴

Griffin byl zpočátku k dnes populárnímu termínu politické náboženství rezervovaný a obával se odvedení pozornosti od „skutečné“ podstaty fašismu k náboženským interpretacím, zejména v případě nacismu.⁵⁵ Zapůsobila na něj až práce Emilia Gentileho, který se ve svých textech pomocí konceptu politického náboženství pokoušel propojit jednotlivé komponenty praktického fungování fašismu do jednotitého teoretického celku subsumovaného pod pojem totalitarismus.⁵⁶

*Totalitarismus definujeme jako pokus o politickou vládu (experiment) provedený revolučním hnutím, zorganizovaný ve straně s vojenskou disciplínou, ve straně, jejíž chápání politiky je radikální a která touží po monopolu moci. Poté, co vládu získá, legálně či nelegálně, zničí nebo přemění předchozí režim a vytvoří nový stát založený na režimu jedné strany, jehož hlavním cílem je podmanění společnosti, tedy její podřízení, integrace a homogenizace těch, kterým vládne, a to na základě principu celkové političnosti existence jednotlivce a společnosti. Tato existence je interpretována podle kategorií, mýtů a hodnot institucionalizované ideologie ve formě politického náboženství. Cílem je formovat jednotlivce a masy prostřednictvím antropologické revoluce a obrodit tak lidskou bytost a vytvořit nového člověka, který bude tělem a duší oddán uskutečnění revolučních a imperialistických plánů totalitní strany za účelem vytvoření nové civilizace nadnárodního charakteru.*⁵⁷

53 K implikacím palingenetického jádra fašistické ideologie GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*; dále GRIFFIN, Roger (ed.): *Fascism*, s. 1–14.

54 Srov. GRIFFIN, Roger: *A Fascist Century*. Palgrave, Londýn 2008, s. 72–73.

55 Srov. GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, s. 30–31.

56 GENTILE, Emilio – MALLETT, Robert: The Sacralisation of politics: Definitions, Interpretations and Reflections on the Question of Secular Religion and Totalitarianism. In: *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2000, č. 1, s. 18–55. Článek byl v následujících letech rozpracován a posléze vydán pod titulem GENTILE, Emilio: *Politics as Religion*. Princeton University Press, Princeton 2003; česky jako GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*. CDK, Brno 2008.

57 GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, s. 76–77. Podtržené jsou pasáže, jež byly v původním textu zvýrazněné kurzivou.

Ondřej Cinkajzl

Gentileho pojem politického náboženství, pokud ho uvažujeme ve vztahu ke Griffinově konceptu, plní úlohu zmíněné „nadosobní struktury ideologie“, s níž je jednotlivec konfrontován ze strany fašistického hnutí, resp. režimu.⁵⁸ Zároveň se Gentile i Griffin shodují na fideistické interpretaci politického náboženství, jehož cílem je nahrazení rozpadlých hodnotových soustav a znovuoživení jedince ve světě.⁵⁹

Komparativní model odvozený z Griffinovy definice fašismu umožňuje analýzu fašismu od jeho počátečních stadií v podobě intelektuální revolty až po režimní fázi. V tom je velice silný a překonává nedostatky Linzovy a Payneovy definice fašismu, jež jsou pro analýzu menších fašistických skupin příliš robustní. Stejně jako oni považují nacismus za jednu z variant fašismu, byť jedinečnou a nesrovnatelně radikální. Nacismus nepředstavoval kvalitativně odlišný jev, ale pouze kvantitativní vystupňování fenoménu fašismu a v Griffinově pojetí nejvyhrocenější akt palingeneze.⁶⁰ Holocaust nahlížený z této perspektivy je revolučním činem.⁶¹

Práce *The Nature of Fascism*, o čtyři roky později podpořená edicí primárních pramenů, se výraznou měrou podílela na znovuoživení fašistických studií v 90. letech, i když samozřejmě nešlo o práci jedinou. Důležitý byl i paralelní příspěvek Rogera Eatwella, jenž se podobně jako Griffin pokoušel postihnout fašismus skrze ideologii.⁶² Eatwell navazoval v určitém ohledu na Sternhella a jeho nazírání fašismu jako specifické syntézy konzervativismu a socialismu, avšak celkové vyznění inklinovalo spíše k Mosseho tezí o konstituování nové politické kultury. Eatwell „revoluční pojetí“ obecného fašismu zajímavě problematizoval tvrzením, že projekt „nového člověka“ se v programech jednotlivých fašistických hnutí značně lišil.⁶³ Výrazně do fašistických

58 Je patrné, že Gentileho koncept je přednostně zaměřen na analýzu režimů a méně se hodí na zkoumání ranějších období ve vývoji fašismu. V tom bychom mohli spatřovat jeho nedostatek. Tím, že staví do středu zájmu režim, ztrácí schopnost zaujmout sociálně-historickou perspektivu výzkumu a případně relativizovat dichotomii režim – lid. Nelze si také nepovšimnout, že Gentile se ve své úvaze jakoby vrací ke klasickým textům teorie totalitarismu a jejich důrazu na vládu jedné strany, strukturální násilí a snahu o ovládnutí soukromé morálky. Srov. ARENDT, Hannah: *Původ totalitarismu*.

59 Fideistická interpretace stojí v protikladu k funkcionalistické interpretaci, v níž je politické náboženství integrální součástí „uctívání“ vůdce v rámci jeho kultu. Srov. GENTILE, Emilio: *Politická náboženství. Mezi demokracií a totalitarismem*, s. 79–83. Dále GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, s. 182–207. Griffinova reflexe Gentileho pojetí politického náboženství GRIFFIN, Roger: Cloister or Cluster? The Implications of Emilio Gentile's Ecumenical Theory of Political Religion for the Study of Extremism. In: *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2005, č. 1, s. 33–52. Griffinovi konvenuje především schopnost politického náboženství překlenout rozdrobenost teorií fašismu a přílišnou specializací na určitý aspekt jeho fungování (revoluční projekt, represe společnosti, specifickou politickou vizi apod.). Z tohoto pohledu hodnotí Gentileho snahu jako metodologicky rozumný přístup zabírající zbytečnému redukcionismu. Srov. tamtéž. Akcentování konceptu politického náboženství je jedním ze stavebních kamenů knihy GRIFFIN, Roger: *Modernism and Fascism*.

60 K úvaze o kvantitativních, nikoli kvalitativních rozdílech mezi jednotlivými fašistickými skupinami srov. FRITZE, Lothar: Über die Unentscheidbarkeit, ob es Faschismus gegeben hat. In: *Ethik und Sozialwissenschaft*, 2000, č. 2, s. 296–298.

61 Slovo „revoluční“ v tomto případě nenese jakýkoliv normativní význam, ale pouze upozorňuje na význam holocaustu v ideologii fašismu (nacismu).

62 EATWELL, Roger: Towards a New Model Of Generic Fascism. In: *Journal of Theoretical Politics*, 1992, č. 4, s. 161–194.

63 Tamtéž, s. 190.

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

studií promluvil opět i Stanley Payne vydáním monumentální práce *A History of Fascism: 1914–1945*.⁶⁴ Konceptuálně vyšel ze svých dřívějších tezí s tím zásadním rozdílem, že kladl ve vymezení fašismu větší důraz na ideologii, za čímž můžeme spatřovat vliv Griffinova díla.⁶⁵

Počet badatelů, jež pracují s obecným pojetím fašismu, resp. se ho pokoušejí uchopit především skrze ideologii a její revoluční aspekt, se podle Griffina v 90. letech zvýšil natolik, že lze hovořit o počátku změny paradigmatu ve fašistických studiích. Dopusť spíše marginální a roztráštěný proud reprezentovaný pracemi Mosseho, Paynea, Linze a dalších se tak v jeho vidění rozrostl a stal se v anglofonních zemích součástí vědeckého mainstreamu. Celý proces označil nenápadným termínem „nový konsenzus“ (*new consensus*), jenž byl poprvé použit v roce 1998.⁶⁶ O poznání agresivnější byl článek vydaný o čtyři roky později, jenž si jednoznačně kladl za cíl provokovat širokou debatu a ověřit kontroverzní tezi v praxi.⁶⁷ Podobný účel měla i v mezinárodním rozsahu vedená rozsáhlá diskuse proběhnuvší na stránkách časopisu *Erwägen Wissen Ethik*.⁶⁸ Ani v jedné z nich se však Griffin nedočkal jednoznačného přijetí a řada badatelů se proti němu naopak velice ostře vymezila. Na vině je z podstatné části i značná personifikace polemik, zapříčiněná sepsatostí formulace „nového konsenzu“ a kategorických pozic Griffinových vlastních tezí. Výrazná část textů tak sice přiznává fašismu specifickou formu utopické vize, přítomnost revolučního projektu nového člověka atd., odmítá však na ni klást takový důraz a činit z ní v podstatě jediné definiční kritérium fašismu.

Ani v okruhu spřízněných badatelů zahrnutých samotným Griffinem do „nového konsenzu“ (Payne, Eatwell) nejsou jeho teze prosty kritiky. Zejména Eatwell upozornil na několik zásadních skutečností. Zaprvé varoval před podceňováním vlivu socioekonomických faktorů na vzestup a popularitu fašismu. Programová stránka fašismu se podle něj nesmí redukovat pouze na iracionální mýtus v jeho centru, ale je jí třeba nahlížet v širší perspektivě, například návrhů ekonomických změn, jež jsou předmětem zcela racionální volby.⁶⁹ V opačném případě hrozí esencialismus celého

64 PAYNE, Stanley: *A History of Fascism: 1914–1945*. Wisconsin University Press, Madison 1995.

65 Na Griffinův vliv upozornil explicitně Roger Eatwell. K tomu EATWELL, Roger: *Ideology, Propaganda, Violence and the Rise of Fascism*. In: COSTA-PINTO, Antonio (ed.): *Rethinking. The Nature of Fascism*. Palgrave, Basingstoke, zatím nevydáno. Citováno z verze Eatwellova příspěvku publikovaného na osobní internetové stránce <http://people.bath.ac.uk/mlsre/> (citováno k 1. 5. 2010).

66 GRIFFIN, Roger (ed.): *International Fascism: Theories, Cause and the New Consensus*, s. 50–55.

67 GRIFFIN, Roger: *The Primacy Of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies*. In: *Journal of Contemporary History*, 2002, č. 1, s. 21–43. V dalším čísle *Journal of Contemporary History* se ke Griffinově tezi o vzniku nového konsenzu vyjádřili čtyři z předních badatelů fašismu ANTLIFF, Mark – DE GRAND, Alexandre – LINEHAN, Thomas – ROBERTS, David D.: *Comments on Roger Griffin's „The Primacy Of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies“*. In: *Journal of Contemporary History*, 2002, č. 2, s. 259–274.

68 Diskuse z roku 2004 vyšla v edici GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*.

69 EATWELL, Roger: *Zur Natur des „generischen Faschismus“ – Das „faschistische Minimum“ und die „faschistische Matrix“*. In: BACKES, Uwe (ed.): *Rechtsextreme Ideologien in Geschichte und Gegenwart*. Böhlau, Kolín nad Rýnem 2003, s. 93–122.

přístupu.⁷⁰ Druhá výtká se týká komparativního modelu vycházejícího z Griffinovy definice fašismu. Eatwell poukázal na jeho vágnost s tím, že je potřeba ho doplnit o analýzu specifických vizí „nového člověka“, národa a státu v představách jednotlivých fašistických skupin, tzv. fašistickou maticí (*fascist matrix*).⁷¹ To koresponduje s námitkami některých dalších badatelů. Payne podotkl, že všechny ultranacionalismy tendují k tomu být palingenetické a populistické.⁷² Dále například Leonard Weinberg upozornil v debatě na až příliš široký záběr Griffinova konceptu, díky čemuž dochází ke ztrátě empirické přesnosti.⁷³ A obdobně argumentoval i A. James Gregor a někteří další.⁷⁴

Diferencovanější přístup, jdoucí vymezením pěti stadií ve vývoji fašismu za hranici tradičního dělení na fázi hnutí a fázi režimu, hájil Robert O. Paxton.⁷⁵ Se stadiem hnutí lze ztotožnit podle něj první tři období – samotný vznik fašistického hnutí, jeho etablování v rámci politického systému a uchopení moci. Další dvě pak diferencují režimní fázi – výkon moci a radikalizace či entropie režimu v dlouhodobém vývoji fašistického režimu. Podle vlastních slov tím chtěl předejít různým statickým konstrukcím „fašistického minima“ a naopak zdůraznit živou a neustále se proměňující povahu fašismu. Griffin naproti tomu vyznačil „jen“ tři období v evoluci fašismu. Periodu od roku 1880 do roku 1918 označil jako předfašismus (pre-fascism) a zahrnuje celou škálu ultranacionalistických skupin, jež vznikly v atmosféře krize fin de siècle. Meziválečné období (1918–1943) považuje za vrcholné období fašismu, v němž se vyvinula nejznámější fašistická hnutí. Svůj výklad však poněkud netradičně překlenuje i do období po druhé světové válce a hovoří v této souvislosti o existenci neofašismu (po roce 1944).⁷⁶

70 EATWELL, Roger: The Nature of Fascism: Or essentialism by another name? In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 104–108. Podobně také PASSMORE, Kevin: The essence of fascism. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 352.

71 EATWELL, Roger: Zur Natur des „generischen Faschismus“ – Das „faschistische Minimum“ und die „faschistische Matrix“.

72 Srov. PAYNE, Stanley: *Commentary on Roger Griffin's „Fascism's new faces“*, s. 177.

73 Srov. WEINBERG, Leonard: Locating fascism in time and space. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 236.

74 GREGOR, A. James: Roger Griffin, social science, „fascism“, and the „extreme right“. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 115–123. Lze však namítnout, že pokud struktura ideologie opravdu odpovídá Freedonově modelu, pak je vymezení centrálních politických konceptů a jádra ideologie pouze logickým krokem.

75 PAXTON, Robert O.: *The Anatomy of Fascism*. Penguin Books, Londýn 2004. Česky vyšlo jako PAXTON, Robert O.: *Anatomie fašismu*. Lidové noviny, Praha 2007.

76 Paxton vyznačil pět stadií fašismu jen pro analýzu meziválečného období. Ve své knize krátce diskutuje i existenci fašismu před rokem 1918 a po roce 1945 (přeneseně tedy i dvě období definovaná Griffinem). Před rokem 1918 podle něj komponenty fašismu existovaly, do koherentní ideologie je však přetavila až společenská krize po první světové válce. Paxton míní, že po roce 1945 je odkaz fašismu v jeho klasické podobě mrtvý a setkáváme se spíše s normalizovanými radikálně pravicovými stranami. V tom tkví zásadní rozdíl oproti Griffini, který vnímá neofašismus v přímém napojení na fašismus meziválečný. Griffin se vůči Paxtonovým tezím poměrně ostře vyznačil. Upozornil zejména na povrchní analýzu poválečného fašismu s tím, že její nedostatky vyplývají především z nedokonalého konceptuálního uchopení meziválečného fašismu. Paxton se sice chtěl vyhnout abstrakcím

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

Někteří z autorů preferují ve zkoumání fašismu sociálně-historické a sociologické přístupy, jež by vycházely z fungování fašismu v sociálním prostoru. Lapidárně celý problém formuloval Kevin Passmore, když namítl, že *členové fašistických stran nejsou vždy fašisté, i když se účastní stranických shromáždění. Jsou také manželé, manželkami, dělníky, právníky, katolíky, protestanty, ateisty atd. Tyto proměňující se, provázané, vzájemně se konstruující a někdy konfliktní identity utváří jejich akce stejně, jako tak činí jejich „fašismus“*.⁷⁷ V posledních letech je v této souvislosti velice aktivní Michael Mann, který považuje „mytické“ jádro fašismu za příliš abstraktní východisko pro jeho zkoumání a raději pohlíží na fašismus jako na ideologii prožívanou skrze zkušenost paramilitarismu, čímž kromě jiného přitahuje pozornost ke Griffinem poněkud opomíjenému významu násilí v intelektuálním světě i každodenní praxi fašismu.⁷⁸

Požadavek zkoumání komplexní sociální reality představuje limit Griffinova pojetí fašismu, resp. jím konstruovaného „ideáltypu“. Vztaženo k předchozímu výkladu, zamýšlí se Griffin nad člověkem, jenž přijímá fašismus pod tlakem rozpadu hodnotové soustavy a vlastní dezorientace v proměňujícím se světě. Projevem psychologické potřeby být pevně ukotven ve světě se stává idea znovuzrození, palinogeneze, jež tvoří zároveň „mytický“ emocionální náboj fašismu. Mimo rozlišovací schopnost vypracovaného konceptu naproti tomu zůstává střet a vzájemné ovlivnění se identit jednotlivce, vliv na jeho životní strategie a další existenci v daném sociálním prostředí. Je však otázkou, nakolik můžeme tyto otázky vůbec Griffinovi klást, zvážíme-li jeho původní záměr přispět svou prací „pouze“ k detailnějšímu poznání fašistické ideologie, její funkce v rámci hnutí a její vnitřní síly, jež se navenek projevovala etablačí nesčetného množství zdánlivě různých radikálních hnutí v meziválečné Evropě.⁷⁹

I na obranu „nového konsenzu“, i když pouze jako jednoho z existujících proudů ve fašistických studiích, lze shromáždit dostatek argumentů. Ačkoli někteří napadají vykonstruovanost Griffinova tvrzení o shodě ve fašistických studiích,⁸⁰ lze doložit, že určitá elementární shoda mezi ne nepodstatnou částí badatelů na způsobu, jakým

a ideálním typům, místo toho jich však podle Griffina vymezil rovnou pět. Navíc je až příliš úzce spojil s empirickým výzkumem fašistických hnutí a jako takové nejsou tyto „reálytypy“ přenositelné mimo jejich kontext a nejsou s to poskytnout základ pro solidní analýzu. Navíc upozorňoval, že Paxton odvodil dvě z pěti stadií fašismu z nedostatečného empirického vzorku (fašistická Itálie a nacistické Německo). Srov. GRIFFIN, Roger: Grey cats, blue cows and wide awake groundhogs: Notes towards the Development of „deliberative chaos“ in fascist studies. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 432.

77 PASSMORE, Kevin: Generic fascism and historians. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 171.

78 Srov. MANN, Micheal: *Fascists*. Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 1–30. Je zajímavé, že ačkoli Mann se jmenovitě vymezuje proti Griffinově pojetí fašismu, samotná jeho definice fašismu o tolik odlišná není. Viz formulace *fašismus je usilování o transcendentní a očistění národního státu* (přeloženo z Mannova výrazu „nation-statism“) *skrze paramilitarismus*. Tamtéž, s. 13.

79 Srov. GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, s. 19–21.

80 Srov. ANTLIFF, Mark – DE GRAND, Alexandre – LINEHAN, Thomas – ROBERTS, David D.: *Comments on Roger Griffin „The Primacy Of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies“*. Zejména oddíl, jehož autorem je Alexander De Grand; dále některé z kritik v GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*.

Ondřej Cinkajzl

definovat fašismus, skutečně vzniká.⁸¹ Stav debaty a množství sekundární literatury k tématu v posledním desetiletí vzniklé je také dobrým dokladem zájmu o danou problematiku. Samotný výzkum identifikoval modernistické tendence v celé řadě oblastí působnosti fašismu a jako takové je nelze popřít.⁸² Griffin v této souvislosti hovoří sebevědomě o „nové vlně“ (*new wave*) prací ve fašistických studiích inspirovaných „novým konsenzem“,⁸³

Lze ale jen obtížně popřít, že debaty kolem Rogera Griffina jsou přínosné a významným způsobem přispívají k obohacení a interdisciplinarizaci studia dané problematiky. Dokázal přinést i nová témata a otevřít provokativní směry dalšího výzkumu. Velmi zajímavý pokus představuje úsilí překlenout mezník roku 1945 a rozšířit relevanci palingenetického fašismu na neofašistická hnutí a poválečnou extrémní pravici obecně. Jeho snaha koresponduje s poznámkou Wolfganga Wippermanna k pádu velkých fašistických režimů: *Éra fašismu skončila – nikoli ale historie fašismu*.⁸⁴ I to je jeden z důsledků „definičního minimalismu“, protože okázalý styl velkých fašistických hnutí je vlastní pouze meziválečné éře a jako definiční znak není přenositelný do období po druhé světové válce. Snaha se však nedočkala jednoznačného přijetí a sám Griffin připouští, že jeho interpretace poválečné radikální a extrémní pravice vyžaduje další dopracování.⁸⁵ Nejčastější námitky mířily na přílišnou vágnost takové komparativního modelu, který by se snažil zahrnout do stejného definičního rámce jak meziválečný fašismus, tak neofašismus.⁸⁶ V návaz-

81 Srov. GRIFFIN, Roger: De capo, con meno brio: Towards a more useful conceptualization of generic fascism. In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 260–268. Z podobných předpokladů nebo přímo z Griffinových tezí vychází při svých formulacích fašismu necelá polovina diskutujících. Některé z výtek na adresu Griffina pramení z nedostatečné znalosti jeho prací či z jejich dezinterpretace. Srov. GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*. Řada autorů vycházela pouze z krátkého textu, jenž měl uvést debatu. Ten však logicky nemohl poskytnout dostatečný prostor pro plnou obsahovou všech tezí, zejména v porovnání s Griffinovou bohatou publikační činností.

82 Kromě práce GRIFFIN, Roger: *Modernism and Fascism*, jež je v podstatě vedena zájmem o fašistickou vizi utopické budoucnosti v praxi politického režimu a jeho estetiky, se objevila i celá řada dalších textů. Srov. modernismus ve fašistickém umění – ANTLIFF, Mark: *Fascism, Modernism and Modernity*. In: *The Art Bulletin*, 2002, č. 1, s. 148–169; SA a revoluční vize – REICHARDT, Sven: *Faschistische Kampfbünde. Gewalt und Gemeinschaft im italienischen Squadrismus und in der deutschen SA*. Böhlau Verlag, Kolín nad Rýnem 2002; utopický rozměr územní expanze fašistických států – KALLIS, Aristotle A.: *To Expand or Not to Expand? Territory, Generic Fascism and the Quest for an „Ideal Fatherland“*. In: *Journal of Contemporary History*, 2003, č. 2, s. 237–260.

83 Srov. prezentace k příspěvku Rogera Griffina předneseného na konferenci *Europe's Radical Right and World War II* v červnu 2009 na Alfried Krupp Wissenschaftskolleg. Viz http://rogergriffinblog.webs.com/Roger_Griffin-The_New_New_Consensus_on_Fascism.pdf (citováno k 9. 11. 2009).

84 WIPPERMANN, Wolfgang: *Europäischer Faschismus im Vergleich, 1922–1982*. Suhrkamp, Frankfurt nad Mohanem 1983, s. 183. Nepřímo tím také polemizoval s Ernstem Noltem a jeho tvrzením o konci „éry fašismu“. Srov. NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*.

85 Srov. GRIFFIN, Roger: *De capo, con meno brio: Towards a more useful conceptualization of generic fascism*, s. 268. Griffinův příspěvek do této oblasti má proto spíše diskusní hodnotu.

86 Např. Martin Durham se tázal, jestli se Griffin ve snaze aplikovat stejnou tezi na meziválečný a poválečný fašismus nedopouští eklekticismu a směšování neslučitelného, zejména s ohledem na koherenci takové teorie. Srov. DURHAM, Martin: *Palingenesis and the rebirth of the study of fascism*.

Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“

nosti na to vyjádřila řada badatelů obavy, zda Griffinův model neztrácí rozlišovací schopnost a dokáže tak stále postihovat nové prvky v ideologii poválečných fašistických skupin.⁸⁷

Vymezení hlavních termínů, s kterými historici pracují, není možností, nýbrž povinností a v případě slova fašismus platí toto tvrzení dvojnásob. Ačkoli tak mohou diskuse kolem teorií fašismu působit technickým dojmem, nejsou samoúčelné. Griffinovy teze, jež především stály ve středu zájmu článku, mají své nedostatky. Není však cílem otrocky přijímat jedinou definici. Je nezbytné chápat její slabiny a přednosti, respektovat její linii argumentace a v případě potřeby ji vhodně skloubit s dalšími přístupy. Pokud akcentujeme některé ze zmíněných kritik či doplnění Griffinova přístupu (např. Eatwellovu fašistickou matici, provázání s Payneovou typologií, Passmoreův poukaz na mnohost sociálních identit a obecně, využití sociálně-historických přístupů), může být výsledkem komplexní nástroj, jenž výrazným způsobem ulehčuje analýzu a výzkum jevu tak komplikovaného, jakým fašismus bezesporu je.

In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 100. Podobně i FRITZSCHE, Peter: *Fascism and illiberalism*. Tamtéž, s. 113. Stručně, ale výstižně shrnul problém Stanley G. Payne, když řekl, že i *ideální typy potřebují své hranice*. PAYNE, Stanley: *Commentary on Roger Griffin „Fascism’s new faces“*. Tamtéž, s. 174.

87 Aristotle A. Kallis výtýkal Griffinovi nedostatečné diferencování termínu „revoluce“, jenž tak ztrácí schopnost přesně popsat unikátnost jednotlivých hnutí v daných epochách. Srov. KALLIS, Aristotle A.: „Too many fascism?“ In: GRIFFIN, Roger – LOH, Werner – UMLAND, Andrea (eds.): *Fascism Past and Present, West and East*, s. 136–138. Obdobně např. David D. Roberts, jenž se tázal, zda jevy jako „fašismus“ nejsou historicky ukotvenější. A v opačném případě, jestli je „extrahovaná“ ahistorická fašistická psychologická tendence schopná vystihnout specifickou daných epoch a kontextů. ROBERTS, David D.: *Understanding fascism as historically specific*. Tamtéž, s. 202–206.